

DOI No: <http://dx.doi.org/10.14225/Joh1417>

Geliş Tarihi: 25.09.2018

Kabul Tarihi: 13.10.2018

SOSYAL ÇALIŞMA UYGULAMALARINDA MANEVİ DEĞERLENDİRMEİNİN YERİ VE ÖNEMİ: DAVID R. HODGE'İN ÇALIŞMALARI ÇERÇEVESİNDE GENEL BİR BAKIŞ

Emel YEŞİLKAYALI¹

Öz

Sosyal çalışma disiplini ve mesleğinde, maneviyata duyarlı müdahale yaklaşımları, son otuz yıldır artan şekilde ilgi çekmektedir. Bu ilgi son yıllarda ülkemize de yansımıştır. Ancak ülkemizde, müracaatçı maneviyatını odak alarak yapılacak müdahalelerde, manevi değerlendirmenin gerekliliği hakkında bugüne kadar yapılmış herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Oysa ki, sosyal çalışmada, maneviyata duyarlı müdahaleler, müracaatçının karşı karşıya olduğu sorunlarla başa çıkmada etkili olacağı düşünülen manevi destek kaynaklarının, müracaatçı yararına sunulmasını amaçlayan bütüncül bir yaklaşımın ürünüdür. Bu yaklaşımda, müracaatçının sosyal işlevselliğinin sağlanması amacıyla yönelik olarak, daha önceki sorunlarını çözmesinde yarar sağlayan her türlü güç ve kaynağın, müracaatçı ile birlikte keşfedilmesi ve işe koşulması gereklidir. Bu nedenle, manevi değerlendirme, hem müracaatçının maneviyata yönelimini ve bu yönelimin kaynağını ve derecesini belirleme; hem de sorun çözümünde manevi güçlerini ortaya çıkarma ve kullanma için gereklidir. Bu bağlamda, bu makalenin temel amacı, maneviyat odaklı sosyal çalışma müdahalelerinde, müracaatçı maneviyatına duyarlı bir yaklaşım için, değerlendirmede dikkat edilecek noktaları açıklığa kavuşturmak ve ülkemiz uygulamaları için öneriler geliştirmektir.

Anahtar Kelimeler: Maneviyat; manevi değerlendirme; sosyal çalışma

The Role and Importance of Spiritual Assessment in Social Work Practices: An Overview within the Framework of David R. Hodge's Studies

Abstract

There is a growing interest in spiritually sensitive social work intervention approaches over the last 30 years within the social work profession and discipline. This

---

¹ Dr. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi

subject started to arouse interest recently in Turkey as well. Yet, in our country, there has not been any study on the necessity of spiritual evaluation in the interventions to be made while focusing on clients' spirituality. However, in social work, spiritually-sensitive interventions are considered within a holistic approach that aims to provide the sources of spiritual support that are thought to be effective in dealing with the problems that the clients are experiencing. In this approach, it is vital to discover and make use of the strengths and resources of the clients which they used for their previous problems with the purpose of increasing social functionality. Therefore, the spiritual assessment is necessary since it determines both the orientation of the client to spirituality, the source and degree of this orientation; as well as reveals and makes use of the spiritual strengths in solving problems. In this context, the main purpose of this article is to clarify the factors to be considered in the assessment and to offer suggestions for the applications of spiritually sensitive social work in Turkey.

Key words: Spirituality, spiritual assessment, social work.

GİRİŞ

Yaklaşık son 30 yıldır din ve maneviyatın ayrı kavramlar olduğunun tartışılmaya başlanması ile birlikte, “maneviyat” kavramı ve bu konudaki akademik çalışmalar insani hizmetlerin tüm alanlarında önem kazanmaya başlamıştır. Bu noktada, ben-ötesi teori, biyo-psiko-sosyal yaklaşım insani hizmetlerde manevi müdahalelerinin teorik temellerini oluşturmada önemli rol oynamıştır. Sosyal çalışma meslek ve disiplinin de ise, bu teorik temele güçler perspektifi de eklenmiştir.

Maslow'un öncülüğünü yaptığı ben-ötesi teoride insanların yaşadıkları doruk deneyimlere vurgu yapılmıştır. Bu doruk deneyimler, “dünyevi türden benlik aşkınlaşması”dır. Benlik aşkınlaşması, Cloninger ve arkadaşları tarafından (1993'den akt. Paker, 2011) “kişinin kendini bireysel bir varlık olmanın ötesinde, evrenin tümleyici bir parçası olarak hissetmesi, manevi/ruhani düşünceleri deneyimleme ve sezgisel bir anlayışa sahip olma yönünde bir kişilik boyutu” olarak tanımlanmaktadır. Böylece “din” ve “maneviyat” kavramının aynı olmadığı tartışılmaya ve bilimsel çalışmalarda “maneviyat” kavramı daha fazla yer almaya başlamıştır.

Maneviyata verilen önem, insani hizmetlerde holistik (bütüncül) bakışın öneminin kavranmasıyla artmıştır. Bütüncül bakışı sağlayabilmek için, insan davranışları, sorunları ve hastalıklarının biyolojik, psikolojik ve sosyal boyutlar içerdiğini ve bu boyutların birbiriyle etkileşim halinde olup, birbirlerinden ayıramayacaklarını kabul etmek gerekmektedir. Bu yaklaşım önceleri biyo-psiko-yaklaşım olarak adlandırılrsa da, hizmet alıcısı bütüncül bir şekilde kavrayabilmenin, onun manevi yönlerini de dikkate almakla sağlanabileceği iddia edilmiştir (Canda, 1999). Sosyal çalışma ve disiplini için de bütüncül bir bakış açısı sağlayan bu çok

Emel YEŞİLKAYALI

boyutlu çerçeve, ben-ötesi teori ile birlikte sosyal çalışmada maneviyata duyarlı müdahalelerde teorik temel sağlayan unsurlardan birisidir.

Bu çok boyutlu çerçeve, National Association for Social Workers'ın (NASW) 2005 yılında "Sağlık Kuruluşlarında Sosyal Çalışma Uygulamaları İçin" belirlediği standartlarda da yer almaktadır. Belirlenen bu standartlarda, biyo-psiko-sosyal manevi yaklaşım tanımlanmıştır. Bu tanıma göre, insanların fiziksel ve tıbbi yönleri biyolojik (biyo) yanlarını; duygusal ve psikolojik yönleri psikolojik (psiko) yanlarını; yaşamlarındaki sosyo-kültürel, sosyo-politik ve sosyo-ekonomik konular sosyal (sosyo) yanlarını ve hayatlarını nasıl anlamlandırdıkları manevi yanlarını oluşturmaktadır.

NASW (2005), maneviyatı içeren biyo-psiko-sosyal modeli güçlendirmek için, sosyal çalışmacılara, tüm düzeylerde müracaatçılarla kapsamlı manevi değerlendirme yapmasını ve hizmet planlama ve sunmada bu bilgileri kullanmasını önermektedir.

"Sağlık Kuruluşlarında Sosyal Çalışma Uygulamaları İçin NASW Standartları"nda (NASW, 2005), sosyal çalışma uygulamalarında maneviyat odaklı yaklaşımın, güçler yaklaşımına göre biçimlendiği de belirtilmektedir. Bu nedenle, özellikle maneviyat odaklı sosyal çalışma müdahalelerinde, biyo-psiko-sosyal manevi yaklaşımın, güçler yaklaşımı ile birlikte ele alınması ve uygulanması önerilmektedir. Daha açık bir ifadeyle, "Bütüncül yaklaşım, kişinin patolojik sorunlarına odaklanmak yerine, güçlü yanlarını geliştiren ve iyilik hallerini sağlayan bir bakışla, kişinin fiziksel, bilişsel ve tinsel yanlarına odaklanmayı önermektedir." (Ng & Chan., 2015, s. 319). Bu nedenle bu yaklaşıma, güçler odaklı bütüncül yaklaşım da denebilir.

Manevi değerlendirmeleri içeren maneviyata duyarlı/odaklı müdahalelerin, hizmet alıcıların güçlendirilmesi, değişme ve gelişmesinin sağlanmasındaki olumlu etkileri çeşitli araştırmalarla da (Limb & Hodge, 2008; Hodge, 2006; Nielsen & Ridley, 2000; Hawkins, Tan & Türk, 1999) kanıtlanmıştır.

Son 30 yıldaki tüm bu gelişmeler, insani hizmetlerde ve sosyal çalışmada "maneviyat"ın tekrar önem kazanmasına, literatürde, araştırmada ve uygulamada adeta bir açılım meydana gelmesine yol açmıştır. Bu ilgi ülkemize de yansımış, sosyal bilimlerin çeşitli alanlarında olduğu gibi sosyal çalışma alanında da "maneviyat" konulu akademik çalışmalar artmaya başlamıştır (Seyyar ve Özdemir, 2008; Özdemir, 2012; Çekin, 2014; Seyyar, 2008; Karataş, 2015; Yeşilkayalı, 2016). Bununla birlikte, maneviyat odaklı sosyal çalışma müdahalesi sürecinde, müracaatçıların sorunlarının çözümü ve güçlendirilmesinde manevi yönlerinden yararlanılıp yararlanılmayacağına belirlenmesini içeren değerlendirmenin gerekliliği ve bu değerlendirmelerin nasıl yapılacağını içeren bir makaleye rastlanmamıştır. Oysa ki, etkili ve başarılı bir müdahale için değerlendirme zorunluluktur. Ayrıca müracaatçının sorunlarının çözümlenmesi ve güçlendirilmesinde manevi yönünün de bir kaynak olarak kullanılabilmesini göz ardı etmeyen maneviyata duyarlı bir yaklaşım benimsemeden manevi değerlendirmenin yapılamayacağı; manevi değerlendirme yapılmadan müracaatçının sorunlarının çözümünde maneviyatın odak alınıp alınmayacağına karar verilmemesi gerekmektedir. Bu bağlamda, bu makalenin temel amacı, maneviyata

Sosyal Çalışma Uygulamalarında Manevi Değerlendirmenin Yeri ve Önemi: David R. Hodge'ın Çalışmaları Çerçevesinde Genel Bir Bakış

odaklanan sosyal çalışma müdahalelerinde, değerlendirme önemi ve gerekliliği ile, manevi değerlendirme sırasında dikkat edilecek noktaları açıklığa kavuşturmak ve ülkemiz uygulamaları için öneriler geliştirmektir. Bu amaca ulaşmak için, sosyal çalışma akademisyeni David R. Hodge'ın "researchgate" de yer alan dergi makalelerinden sadece doğrudan "maneviyat"ı konu aldığı belirlenen makaleleri gözden geçirilecektir.

Çalışmada D.R. Hodge'ın makalelerinin referans alınmasının nedeni, Onun maneviyat, din ve kültür konularında uluslararası kabul görmüş bir bilim insanı olmasıdır. Çalışmalarında özellikle klinik ortamlarda manevi değerlendirme, farklı manevi geleneklerden gelen insanlarla çalışma ve müracaatçıların manevi, dini ve kültürel güçlerini harekete geçiren müdahaleler konularına odaklanmaktadır. Çalışmaları, sayısız ansiklopedi girişine, kitap bölümlerine, konferans sunumlarına ve popüler medyaya ek olarak 150'ye yakın bilimsel makaleye konu olmuştur². Maneviyat ve maneviyatın değerlendirilmesi hakkındaki bilimsel yayınları yüzlerce atf almaktadır³. Son kitabı "Sosyal Çalışma ve Ruh Sağlığı Uygulamalarında Manevi Değerlendirme" (Spiritual Assessment in Social Work and Mental Health Practice) başlığını taşımaktadır (Columbia University Press, 2015).

David R. Hodge, halen Arizona State Üniversitesi Sosyal Hizmet Yüksek Okulu'nda Profesör olup doktora programının başkanıdır. Aynı zamanda Pennsylvania Üniversitesi Din ve Kent Sivil Toplum Araştırmaları Programı'nda misafir öğretim üyesi ve Duke Üniversitesi Tıp Merkezi'ne bağlı Yaşlanma Bölümü, Maneviyat, İlahiyat ve Sağlık Birimi'nde misafir araştırmacıdır. Ayrıca Baylor ve Duke Üniversitesi'nde de dersler vermektedir.

Maneviyat ve Din Kavramı

Hodge (2000a), aynı zamanda maneviyat konusundaki ilk çalışmalarından birisi olan "Maneviyat: Teorik Bir Çerçeveye Doğru" (Spirituality: Towards a theoretical framework) başlıklı makalesinde maneviyat kavramını, bilgisi belirli bir ruhani/manevi gelenekten gelmiş olan, yaşamdaki anlam, amaç ve misyon duygusunu besleyen, "Aşkın Varlık" (ya da en yüce olarak kabul edilen) ile bir ilişki olarak tanımlar. Bu tanımın açılımında aynı zamanda, maneviyatın özgecilik, aşk, bağışlama üzerindeki fark edilebilir etkilerine ve maneviyat dahil olmak üzere tüm yapıların belirli bir sosyal ağ içinde var olduğu ve oluştuğu gerçeğine de dikkat çekilmektedir. Hodge'a göre, kurumsallaşmış bir inanç ve uygulama dizisi olarak tanımlanan din, manevi bir geleneğin bir tezahürüdür. Bu nedenle, "manevi gelenek" dinden daha geniş, daha kapsayıcı bir terimdir. İlâveten, bu tanım kişinin maneviyatının ve kişinin ruhani geleneğinin iç içe geçtiği, kişi gerçekliğiyle uyumlu bir bakış açısı sağlar.

---

² Bknz. <https://www.researchgate.net/>

³ Bknz. Google Scholar Citations

Hodge (2000a), maneviyat hakkında teorik bir çerçeve oluşturmaya çalıştığı makalesinin bütününde aslında kişi her neye inanırsa inansın, bu inancın yaşamdaki zorluk, hastalık, travma gibi güçlüklerle baş etmesindeki olumlu etkilerinin bilimsel kanıtlarını sunmaktadır. Örneğin, bu çalışmasında kuantum ve doğaüstü etkilere inanmanın –zihinsel süreçlerin-iyileşme üzerindeki olumlu etkilerini araştırma sonuçları ile göstermektedir.

Yapılandırılmış bir görüşme formu olarak da değerlendirilebilecek altı maddeli bir “içsel maneviyat ölçeği” geliştirdiği makalesinde ise maneviyatı dinden daha net ayıran bir tanım sunar. Ona göre “maneviyat, bireyin Tanrı (ya da algılanan En Yüce) ile ilişkisini ifade eder; din ise, toplumda, aşkın gerçekliğin benzer deneyimlerini paylaşan insanlar tarafından geliştirilen, belli bir inanç, uygulama ve ritüel kümesidir” (Hodge, 2003). Bu tanımda özellikle dini maneviyattan uygulama ve ritüellerin ayırdığı vurgusunu yapmaktadır. Giderek netleşen ve genişleyen maneviyat tanımlarından bir diğerinde maneviyatın içsel ve kişilerin ontolojilerinin merkezinde, dinin ise dışsal olduğunu vurgular (Hodge, 2004).

Hodge (2008), “Postmodernizm ve maneviyat: Maneviyat hakkındaki içeriğin öğretimi için bazı pedagojik çıkarımlar” (Postmodernism and spirituality: Some pedagogical implications for teaching content on spirituality) başlıklı makalesinde, maneviyat kavramından, ilişki, bağlantı ya da birliği olmayan bir boyutla ilişki olarak söz eder. Nihai aşkınlık, bireylerin kendilerini, başkalarını ve dünyayı algılayışlarını sıklıkla değiştiren ve bireysel olarak benzersiz bir biçimde yaşanan bir süreçtir. Başka bir deyişle, öznel bilgi aşkın gerçeklikle etkileşim yoluyla kazanılır.

Hodge, “örtük manevi değerlendirme”yi anlattığı makalesinde (2013a), maneviyat kavramını açık biçimde tanımlamasa da, müracaatçı maneviyatını sorgulamak için “Sizi bugünkü siz yapan deneyimler nelerdi?”, “Geçmişti düşündüğünüzde, size bir anlam duygusu (ya da amaç, ya da geleceğe dair umut) veren nedir?” “Yeni içgörü/kavrayış kazanmanıza yol açan (“aha anları” ya da “evraka anları”) son deneyimlerinizi betimleyebilir misiniz?” gibi ifadeler önermektedir. Bu ifadeler, sağlık hizmetlerinde iki aşamalı manevi değerlendirmenin nasıl olması gerektiğini açıkladığı makalesinde referans aldığı Catterall ve ark.nın (1998, s. 163’den akt. Hodge, 2015) maneviyatı “yaşam ve ölüme anlam katan” yaşanmış deneyim olarak tanımlamasına katıldığını göstermektedir.

Özetle, Hodge’ın yayınları kronolojik olarak gözden geçirildiğinde, maneviyat kavramının ilk çalışmalarında din ile ayrımı üzerinden açıklandığı; daha sonra giderek daha dışsal bir kavramdan daha içsel bir kavrama ve aynı zamanda inanç temelli bir kavram açıklamasından insanın yaşamı, dünyayı diğerlerini anlamlandırdığı deneyimlerden edinilen öznel ve her insanda var olan aşkın gerçeklik açıklamasına doğru evrildiği görülmektedir.

Manevi Değerlendirme ve Sosyal Çalışma Müdahalesinde Gerekliliği

Hodge (2001a) sıklıkla, yapılan araştırmaların özellikle yoksullar, kadınlar, azınlıklar, engelliler, sürekli ve ağır hastalar gibi dezavantajlı gruplarda inancı kapsayan

Sosyal Çalışma Uygulamalarında Manevi Değerlendirmenin Yeri ve Önemi: David R. Hodge'ın Çalışmaları Çerçevesinde Genel Bir Bakış

maneviyatın daha belirgin ve önemli bir güç olarak gösterdiğini belirtmektedir. Bu nedenle sosyal çalışmacıların, müracaatçı gruplarının manevi yönelimlerinin ve güçlerinin tanımlanmasına önem vermesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Sosyal çalışmada tüm düzeylerdeki müdahalelerde etkili ve başarılı bir müdahale için değerlendirme merkezi bir bileşendir. Maneviyatı odak alan başarılı bir müdahalede ise, değerlendirme ayrı bir öneme sahiptir.

Hodge (2004) “Niçin Manevi Değerlendirme Yapılmalı? Değerlendirme İçin Teorik Bir Temel” (Why Conduct a Spiritual Assessment? A Theoretical Foundation for Assessment) başlıklı makalesinde, manevi değerlendirmenin ne olduğu, sosyal çalışmacıların neden manevi değerlendirme yapması ve neden bu konuda eğitilmesi gerektiğini tartışmaktadır.

Bu bağlamda manevi değerlendirme, gelecek klinik kararlar için temel sağlayan bir süreç olarak tanımlanmaktadır. Bu süreçte, çok boyutlu bir çerçeve içinde maneviyat hakkında bilgiler toplanır, analiz ve sentez edilir. Maneviyat algısını anlamayı sağlayan değerlendirme, sonraki tüm uygulama etkileşimleri ve terapötik girişimlere yön vermektedir (Hodge, 2004).

Hodge (2004), sosyal çalışma müdahalelerinde manevi değerlendirmenin gerekliliğini beş başlık altında açıklamaktadır. Bu başlıklar, müracaatçıların dünya görüşlerinin bilgisi, güçler perspektifi ilgisi, müracaatçı otonomisine saygı, mesleki etik ve kurum gereksinimleridir. Bu başlıklar aşağıda özetlenerek açıklanmıştır.

Müracaatçıların Dünya Görüşlerinin Bilgisi, müracaatçının gerçekliği nasıl gördüğünü anlamak için gereklidir. Birçok insan için maneviyat, gerçekliği anlamak için kim olduğunu ve nasıl yaşaması gerektiğini bildiren bir yorumlama çerçevesi sunar. Farklı bir ifadeyle, birçok kişi için maneviyat, kişisel ontolojisinin merkezindedir. Bu nedenle müracaatçının gerçekliği nasıl gördüğünü anlamak, uygulayıcılara/sosyal çalışmacılara terapötik uyumu sağlamada yardımcı olmakta, benimsenmesi daha olası olan müdahalelere dikkat çekmekte ve terapötik ilişkiyi riske sokan etkileşimlerden kaçınmalarına yardımcı olmaktadır. Hodge'a göre (2004), özellikle dominant olmayan dünya görüşlerine sahip olan müracaatçılarda manevi değerlendirme göz ardı edilirse, terapi/müdahale, en iyi ihtimalle, olabileceği kadar etkili olamaz ve en kötü ihtimalle, müracaatçıya zarar verebilir.

Güçler Perspektifine İlgi, bu bakış açısı, değerlendirme sürecinde müracaatçıların eksikliklerine değil, güçlü yanlarına odaklanmayı vurgular. Değerlendirme sürecinde güçlü yönler belirlendikten sonra, bu güçler sorunların çözümünde operasyonel hale getirilebilir.

Hodge (2004) son yirmi yılda, maneviyat ve dinin önemli güçler olduğunu gösteren önemli araştırmalar gerçekleştirildiğini belirtmektedir. Bu araştırmalardan en dikkat çekici olanın ise, Koenig, McCullough ve Larson (2001'den akt.) tarafından gerçekleştirilen ve dini inanç ile fiziksel ve zihinsel sağlık sonuçları arasındaki ilişkiyi

Emel YEŞİLKAYALI

belirlemeye yönelik olarak 1600'den fazla araştırmayı incelediği çalışmayı göstermektedir. Bu araştırmanın sonuçları, dini inancın ve maneviyatın geniş çapta bir dizi fiziksel ve zihinsel sağlık sonuçlarını etkilediğini ve önemli bir güç kaynağı olduğunu göstermiştir.

Hodge, bazı araştırmaların (Pargament, 1997'den akt.), zor durumlarla karşılaşıldığında manevi başa çıkma kaynaklarının daha belirgin hale gelebildiğini gösterdiğini belirtmektedir. Bu nedenle, sosyal çalışmacıların sorunlarla karşılaşan ve haklarından mahrum bırakılmış nüfus gruplarıyla ya da müracaatçılarla çalıştıkları göz önünde bulundurulduğunda, maneviyatı önemli bir güç kaynağı olarak göz ardı etmemeleri gerektiğini vurgulamaktadır.

Bu durumda manevi değerlendirme, müracaatçıların sorunlarla başa çıkmalarında ve çözüm yolunda güçlerinin ortaya çıkarılmasında kullanılmalıdır. Bu tür bir değerlendirme, uygulama ortamlarındaki maneviyat konusunu meşrulaştırmaktadır. Aynı zamanda, önemli manevi kaynakları tanımlamak için bir mekanizma sağlamaktadır.

Müracaatçı Otonomisine Saygı, sosyal çalışma mesleğinin ayırt edici özelliklerinden (Cascio, 1998'den akt. Hodge, 2004) birisidir. Etkili müdahalenin sadece müracaatçının kendi kaderini tayin etme hakkı değil, aynı zamanda müracaatçının ifade ettiği istek ve ihtiyaçlarının dikkate alındığı ve değerlendirildiği, baskıcı olmayan bir terapötik atmosfer üzerine kurulu olduğu anlamına gelmektedir.

Hodge (2004), çoğu müracaatçının manevi inançlarını ve değerlerini danışmanlık ortamlarına entegre etmeyi arzu ettiğini gösteren çeşitli araştırmalardan söz etmektedir (Arnold, Avants, Margolin ve Marcotte, 2002; Larimore, Parker & Crowther, 2002; Privette, Quackenbos & Bundrick, 1994). Bu çalışmalar maneviyatın, sorunların çözümüne yardımcı olmak için önemli bir güç olduğunu göstermektedir.

Manevi değerlendirme, sosyal çalışmacılara, manevi inançlarını ve değerlerini terapiye/müdahaleye dahil etmek isteyen müracaatçılar için, kendi kaderini tayin hakkını onurlandırmanın bir yolunu sunar. Aynı zamanda terapiye/müdahaleye maneviyatı entegre etme konusunda istekli olan müracaatçıları belirlemek ve güçlerinden yararlanmak sosyal çalışmacıların mesleki etik değerlerinden birisini yerine getirmesini sağlar.

Mesleki Etik kurallar, meslek elemanlarının davranışlarına rehberlik etmektedir. Değerlendirme dahil olmak üzere her mesleki uygulama etik standartları referans almalıdır.

2017 yılında revize edilen NASW Etik Kuralları'na göre, sosyal çalışmacılar, müracaatçıların kültürlerine (1.05-b) ve dinsel çeşitliliğine –ateistlik de dahil olmak üzere- (1.05-c) duyarlı olmalı, bu çeşitliliği tanımak ve anlamak için eğitim almalı ve araştırmalıdır. Aynı zamanda çeşitli kültürlerde ve dinlerde var olan güçlü yanları tanımalı ve bu gruplara hizmet sunumunda yeterlilik ve duyarlılık göstermeli; ayrımcılık ve baskıya karşı mücadele etmelidir.

Sosyal Çalışma Uygulamalarında Manevi Değerlendirmenin Yeri ve Önemi: David R. Hodge'ın Çalışmaları Çerçevesinde Genel Bir Bakış

Belirtilen bu standartlar, manevi değerlendirme için örtülü bir çağrı niteliğindedir. Kültürlerin ve manevi/dini inançların tanımlanması, anlaşılması ve güçlü yanlarının ortaya çıkarılması manevi değerlendirme yapmayı gerektirmektedir. Herhangi bir dini inanca sahip insanlar kadar, herhangi bir dini inanca sahip olmayan insanları da ayrımcılığa uğratmamak ya da baskı altına almaktan kaçınmak için, sıklıkla müracaatçının manevi yönelimini anlamak gerekir. Manevi değerlendirme, klinik ortamlarda bir müracaatçı hakkı olarak da etik standartlara uymayı kolaylaştırıcı olabilir.

Manevi Değerlendirme İçin Kurumsal Gereklilikler, özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) giderek artmaktadır. Hodge (2004), örneğin, ABD'deki tıp okullarının yarısından fazlasının hekimleri kendi tıbbi uygulamaları sırasında maneviyata hitap edecek şekilde eğittiklerini bildirmektedir. Ayrıca insani hizmetlerde yeterlilik ve kabul gereksinimlerini karşılayan kurum ve kuruluşlar, tüm müracaatçıların manevi bir değerlendirme almasını önermektedir. Bunlardan en dikkate değer örnek, Sağlık Kuruluşları Akreditasyon Ortak Komisyonu'dur (JCAHO). JCAHO, en önemli sağlık hizmeti akreditasyon kurumlarından biridir. ABD'deki çoğu hastaneyi ve birçok ruh sağlığı hizmeti veren kuruluşu akredite etmektedir. JCAHO (2002'den akt. Hodge, 2004), sosyal çalışmacıların en azından müracaatçının mezhebini ve onun için önemli olan tüm manevi inançları ve uygulamaları belirlemek üzere ilk değerlendirme yapmasını gerekli bulmaktadır. İlk değerlendirmenin iki yönlü amacı vardır. Bu amaçlardan birisi, müracaatçının maneviyatının hizmet sunumuna etkisini belirlemek ve gerekliyse müdahale planına dahil etmektir. Değerlendirmenin diğer amacı, daha kapsamlı bir manevi değerlendirmenin gerekip gerekmediğine karar vermektir.

Manevi bir değerlendirme yapmak için daha önce açıklanan nedenlerden farklı olarak, kurumsal gereklilikler, manevi değerlendirmelerin çoğu durumda iş tanımının bir parçası olabildiğini ve itirazın söz konusu olmadığını göstermektedir.

Özetle manevi değerlendirme, sosyal çalışmacıların, müracaatçıların manevi güçlerini, inançlarını ve değerlerini (kısaca dünya görüşlerini) anlamalarını sağlar. Maneviyat değerlendirmesi, müracaatçıların manevi kaynaklarını tanımlamak ve inançlarını ve değerlerini klinik diyaloga entegre etme isteklerini onurlandırmak için bir mekanizma sağlar (Hodge, 2001a). Değerlendirme sırasında elde edilen bilgiler, başa çıkma becerilerini arttırmak, problemleri çözmek ve iyilik halini sürdürmeye yardım için müdahaleleri planlarken kullanılır. Etkin hizmet iletimini engelleyen bariyerler kaldırılabilir ve başarılı sonuçlara ulaşmayı kolaylaştıran unsurlar harekete geçirilebilir (Hodge, 2004). Manevi değerlendirmenin önemi, maneviyatın son derece kişisel, herkesle rahatça konuşulamayacak kadar özel bir konu olması, aynı manevi yönelime sahip olan bireylerde dahi farklı anlayış ve uygulamaları içermesi ve müracaatçının onayını gerektirmesinden kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte, sosyal çalışmada birey maneviyatını bir güç olarak her zaman göz önünde tutmak maneviyata duyarlı bir yaklaşımı gerektirmektedir. Bu durumda sosyal çalışma müdahalelerinde maneviyata duyarlılık, maneviyatı göz ardı etmeyen bir değerlendirme anlamına gelmektedir.

Değerlendirmede maneviyatın önemli bir güç kaynağı olduğunun tanımlandığı durumlarda maneviyat odaklı müdahaleye geçilebilir.

Manevi Değerlendirme Araçları ve Kullanımında Dikkat Edilecek Noktalar

Hodge (2001a), manevi değerlendirmelerde, öznel bir iç gerçeklik olan maneviyatı, herhangi bir şekilde nicel olarak ölçmenin zorluğu; müracaatçının gerçeklik anlayışının ve deneyimlerinin önceden belirlenmiş ve sınırlı seçenekler arasına sıkıştırılmasının potansiyel hayati bilgilerin kaybolmasına neden olma olasılığı; nicel ölçümlerdeki çoğu sofistike kelime ve karmaşık soruların, özellikle eğitim düzeyi ve bilişsel kapasitesi düşük kişilerde yanlış cevaplama ihtimalini artırması ve tedavide işbirliğini azaltması noktalarında, nicel ölçümleri önermemektedir.

Hodge (2001a), nitel manevi değerlendirme yaklaşımlarını ise, bütüncül, açık uçlu, bireye özgü, ideografik ve süreç odaklı olma eğilimleri (Franklin & Jordan, 1995'den akt. Hodge, 2001a); müracaatçının manevi zenginliğini kavramak için işbirlikli güçler temelli bir yaklaşımı teşvik etmesi; derinliği, kalitesi ve bilgi zenginliği, etik konularda disiplin normlarıyla tutarlı verimli hizmet sunmak için uygulayıcıların etkili pozisyonlar üretmesini kolaylaştırması nedeniyle önermektedir.

Bununla birlikte, araçlarından sözel ya da ideografik nitel manevi değerlendirme türlerinden hangisi kullanılırsa kullanılsın, tüm hizmet alıcılar için öncelikle kısa bir ön değerlendirmenin gerekliliği üzerinde durmaktadır. Bu ön-değerlendirmenin amacı, müracaatçıya etkili bir hizmet sunumu için müracaatçının yaşamında maneviyatın önemini belirlemek ve bir sonraki kapsamlı manevi değerlendirme için uygun olup olmadığını belirlemektir (Hodge, 2005a.). Bu kısa ön değerlendirme ile, müracaatçıya etkili bir müdahalede bulunabilmek ve daha iyi hizmet sunabilmek için, manevi güçlerinden yararlanılıp yararlanılmayacağına karar verilmektedir.

Ancak Hodge (2013a), bazen müracaatçıların yaşamında maneviyat önemli olduğu halde, kısa ön değerlendirme sırasında bunun anlaşılamayabileceğini belirtmektedir. Bunun nedenlerini ise, müracaatçının tipik manevi terminolojiyi kullanmaktan rahatsızlık duyması; son derece kişisel ve özel bir konu olan maneviyat hakkında uygulayıcıların/sosyal çalışmacıların güvenilirlikleri konusunda endişeli olması; uygulayıcıların/sosyal çalışmacıların, manevi ve kültürel yeterlilikleri konusunda şüphe duymaları olarak sıralamaktadır.

Hodge (2013a), hem yukarıda belirtilen durumlarda hem de yaşamın anlamını, amacını ve kimliğini geleneksel dini ve manevi ortamların sınırları dışında inşa eden; kendilerini, yaşam amaçlarını ve anlamını seküler faaliyetler üzerinden tanımlayan müracaatçılar için kısa ön değerlendirme ardından “örtük manevi değerlendirme” yapılmasını önermektedir. Örtük manevi değerlendirme, müracaatçı ile güvene dayalı terapötik bir ilişki kurmanın ilk adımı olarak ve aynı zamanda müracaatçının manevi güçlerinden yararlanılıp yararlanılmayacağına ve manevi müdahalede bulunulup bulunulmayacağına karar vermek için kolaylık ve fırsat sağladığını belirtmektedir.

Sosyal Çalışma Uygulamalarında Manevi Değerlendirmenin Yeri ve Önemi: David R. Hodge'ın Çalışmaları Çerçevesinde Genel Bir Bakış

Hodge (2013a) örtük değerlendirmeyi kullanırken, önce müracaatçıların biyo-psiko-sosyal değerlendirmesini yapmanın ve bu değerlendirmeyi yaparken, müracaatçının yaşamında maneviyatın da önemli olabileceğini akılda tutmanın gerektiğini belirtmektedir. Ayrıca, uygulayıcının tüm değerlendirme süreci boyunca adeta bir “manevi radar” gibi çalışması ve müracaatçının hikayesinde maneviyatın önemini, maneviyata duyarlılık derecesini araması gerektiğini vurgulamaktadır.

Bu yaklaşımda uygulayıcıların geleneksel manevi ya da dini bir dil kullanmaktan kaçınması; bunun yerine, müracaatçıların maneviyatını keşfetmek üzere tasarlanmış örtük bir manevi dil kullanması gerekmektedir. Ayrıca müracaatçı için neyin önemli olduğunu ve neye kutsallık atfettiğini anlamak için konuşurken seçtiği sözcüklere dikkat edilmelidir. Bireyin sözcük ve cümleleri ile birlikte, duygularına da dikkat etmek gerekmektedir. Neyin güçlü duygulara neden olduğunu gözlemlene, müracaatçı için neyin önemli olduğunu anlamada önemli ipuçları verebilir. Bu nedenle konuşma sırasında konuşma akışında ya da jest ve mimiklerdeki küçük değişikliklere dahi çok dikkat etmek gerekmektedir.

Örtük manevi değerlendirmede, maneviyatı doğrudan araştıran sorular sormamak önemlidir. Müracaatçıya bazen psiko-manevi sorular bazen de varoluşla ilgili sorular yöneltilerek *maneviyata dolaylı olarak dokunan* çeşitli sorular yöneltiler. Müracaatçının kutsalları ya da aşkınlık ilişkisini doğrudan araştıran sorular amaca ulaşmayı engelleyici bir etki oluşturabilir. Bununla birlikte bu soruları terapötik ortamlarda sormak için tek bir yöntem bulunmadığını belirtmektir. Değerlendirme, her müracaatçının gerçekliği benzersiz bir şekilde anladığını doğrulayan karmaşık, çok düzeyli bir süreçtir. Bu nedenle sorular, müracaatçının bireysel değer sistemleri bağlamında anlam ifade edecek şekilde terapötik konuşmalara uyarlanmalı ve entegre edilmelidir (Hodge, 2001a).

Örtük bir değerlendirme, geleneksel maneviyat anlayışına sahip olduğu halde başlangıçta uygulayıcıya güvenmekte tereddüt eden ya da hayatlarında manevi anlam kaynağı olarak seküler faaliyetleri tanımlayan müracaatçıların manevi anlayışlarını ortaya çıkarmak için ideal görünmektedir. Her iki durumda da, müracaatçının yaşadığı deneyimde maneviyatın rolünü daha iyi anlamak için kapsamlı bir değerlendirmenin kullanılması yararlı bulmaktadır.

Görüldüğü gibi, süreç kısa bir biyo-psiko-sosyal ön değerlendirme ile başlar. Kısa değerlendirme, maneviyatın hizmet sunumuyla potansiyel olarak ilişkili olduğunu ortaya çıkarırsa, o zaman uygulayıcı genellikle doğrudan kapsamlı bir değerlendirmeye geçer. Kısa değerlendirme, müracaatçı maneviyatının hizmet sunumundan bağımsız olduğunu gösterirse, uygulayıcı o zaman, maneviyatın potansiyel ifadelerini araştıran gizli bir yaklaşımı benimsemelidir.

Eğer örtük bir değerlendirme, aşkınlığın müracaatçının hayatında önemli bir rol oynadığını gösteriyorsa, o zaman geliştirilen çok kapsamlı araçlardan biri, müracaatçının ruhani gerçekliğini ortaya çıkarmak için kullanılabilir. Müracaatçıların

Emel YEŞİLKAYALI

kendilerini manevi veya laik olarak görüp görmediklerine bakılmaksızın, kapsamlı bir araç sıklıkla kullanılabilir.

Kapsamlı nitel manevi değerlendirme araçlarının geliştirilmesi ve uygulanması konusunda onlarca çalışması ile D.R. Hodge en önemli isimdir. Hodge geliştirdiği ya da uyarladığı manevi değerlendirme araçlarını, yalnız ya da arkadaşları ile birlikte çeşitli dezavantajlı ya da dini-manevi gruplarla yapılan çalışmalarda kullanmış ve sonuçlarını değerlendirmiştir (Hodge, 2000b; Hodge, 2002; Hodge & Williams, 2002; Hodge, 2004; Hodge & Limb, 2009; Hodge & Limb, 2014; Husain & Hodge, 2016).

Hodge'ın çeşitli çalışmalarında ayrıntılı olarak tanıttığı beş temel kapsamlı nitel manevi değerlendirme aracı bulunmaktadır. Bu araçlar: (1) manevi tarihler (Hodge, 2001a; Hodge, 2005a; Hodge, 2009), (2) manevi yaşam haritaları (Hodge, 2005b; Limb & Hodge, 2007; Hodge, 2013b), (3) manevi genogramlar (Hodge, 2001b; Limb & Hodge, 2010; Limb, et all; 2018), (4) manevi çevre haritaları (Hodge, 2000b; Hodge & Williams, 2002; Limb & Hodge, 2013; Hodge & Limb, 2014), ve (5) manevi ekogramlardır (Hodge, 2005c; Limb & Hodge, 2011).

Yukarıdaki değerlendirme araçlarından hangisi kullanılırsa kullanılsın, terapötik girişimin başarısı değerlendirme sürecinin merkezinde, şefkatli/hassas, saygılı, ruhsal olarak empatik bir ortam olmasına dayanmaktadır. Uygulayıcılar, kendi maneviyatlarının uzmanı olan müracaatçıların uzmanlıklarını klinik olarak anlamlı bir şekilde ifade etmelerine yardımcı olmak için kolaylaştırıcı olarak hareket etmelidir (2005c). Ancak bunu yapabilmek için sosyal çalışmacılar önce kendi ruhani/manevi inançlarını ve bu inançlarını biçimlendiren deneyimlerini anlamaya çalışmalıdır. Kendi manevi inançlarını ve çeşitli müracaatçı popülasyonlarından nasıl farklı olduklarını anlayan sosyal çalışmacılar, güvenli ve saygılı bir terapötik ortam oluşturmada daha donanımlı olacaklardır (Hodge, 2003a; Hodge, 2005c).

Manevi değerlendirme uygulayıcıları/sosyal çalışmacılar aynı zamanda, maneviyatın hassas doğası ve beraberinde getirdiği zarar potansiyeli ışığında, terapötik ortamlarda kullanılan her türlü manevi stratejinin profesyonel bir şekilde uygulanabilmesi için yeterli eğitime sahip olmalı (Hodge, 2011) ve kapsamlı bir değerlendirmeye geçmeden önce, müracaatçının rızasını almalıdır (Hodge, 2013).

Özetle, birey maneviyatının hassas ve öznel doğası nedeni ile nitel manevi değerlendirme araçlarının kullanılması kadar, bu araçları kullanan sosyal çalışmacıların müracaatçı için güvenli, empatik, saygılı bir ortam oluşturabilmeleri, öncelikle kendi manevi inançlarını ve inançlarının diğerlerinden farklılığını anlaması, konuyla ilgili yeterli eğitime sahip olması ve müracaatçının rızasını alması ve süreç boyunca da rızanın sürdüğünden emin olması önemlidir.

Sonuç

Sosyal çalışmada, müracaatçı sorunlarına ve davranışlarına bütüncül bakış açısı gereklidir. Bütüncül bakış açısında ise, insanın biyo-psiko-sosyal bir varlık olduğu bilinmekle birlikte maneviyatı da göz ardı edilmemeli ve hatta bu bütünlüğün içine dahil edilmelidir.

Bu bakış açısı, müracaatçıların kendileri için en iyi ve en uygun hizmeti alabilme hakkına saygı gösterilmesi için değerlendirilmeye de yansıtılmalıdır. Ancak bu şekilde sorunları tüm yönleriyle kavramak ve müracaatçıların bu sorunlarla baş etmesine yardımcı olacak maneviyatlarını da kapsayan güçlerini keşfetmek ve işe koşturmak mümkün olabilir. Dolayısıyla doğru bir değerlendirme olmadan, müracaatçıyı güçlendirme, sorun çözümüne destek olma, iyileşmeyi sağlama ve korumanın olması beklenemez.

Müracaatçıların maneviyatlarını değerlendirirken de, manevi ve kültürel farklılıklara duyarlı ve özenli davranmalıyız. Bu özeni gösterebilmek için, hem öncelikle kendi maneviyatımız hakkında farkındalığa sahip olmalı, hem de kendimizi kendi maneviyatımızdan arındırabilmeyiz. Bu özen, kullandığımız mesleki dil ve tavırlarımızdan başlayarak, hem müracaatçı hem de uygulayıcı için uygun olan değerlendirme aracının seçilmesini de kapsamalıdır. Bu seçimde, hiçbir manevi değerlendirme aracının tek başına yeterli olmayacağı da göz önünde bulundurulmalıdır.

Manevi değerlendirmelerde ve müdahalelerde yetkinlik sorunu olduğu bilinmektedir (Sheridan, 2008; Hodge, 2011). Bu nedenle sosyal çalışmacıların konuyla ilgili yetkinliğe sahip olmalarını sağlayabilmeye başlangıç olarak, ülkemizde sosyal hizmet lisans eğitimi verilen bölümlerinin müfredatına “kültürel ve manevi çeşitlilik” zorunlu dersler, “manevi değerlendirme” ve “maneviyata duyarlı müdahaleler” konulu dersler ise sosyal hizmet lisansüstü eğitimi müfredatında seçmeli dersler olarak yer almalıdır.

Ülkemizin toplumsal ve kültürel çeşitliliğine uygun, manevi yönelimi ve derecesini belirlemeye yönelik nicel ve nitel değerlendirme araçlarının geliştirilmesi ya da uyarlanması, danışan tercihinin saygılı olmak, sağlıklı ve güvenilir müdahalelerde bulunmak için gerekli görülmektedir.

Kanıtla dayalı uygulamalar gerçekleştirmek için, kültürel ve manevi çeşitliliğimize uygun kavramsal ritüellere göre yapılandırılmış ve uyarlanmış müdahalelerin geliştirilmesi ve bu müdahalelerin uygulama sonuçlarının paylaşılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Canda, E. R., (1999), Spiritually sensitive social work: Key concepts and ideals. *Journal of Social Work Theory and Practice*, 1(1), 1-32. Erişim adresi: https://www.bemidjstate.edu/academics/publications/social_work_journal/issue01/pdf/canda.pdf
- Çekin, A. (2014). *Maneviyat, Manevi Bakım ve Sosyal Hizmet*. Samsun: Etüt Yayınları.
- Hawkins, R.S., S.-Y. Tan and A.A. Turk (1999) Secular versus Christian inpatient cognitive-behavioral therapy programs: Impact on depression and spiritual well-being. *Journal of Psychology and Theology* 274(4), 309–18.
- Hodge, D. R. (2000a) Spirituality: Towards a theoretical framework. *Journal Social Thought*, 19(4), 1-20.
- Hodge, D. R. (2000b). Spiritual ecomaps: A new diagrammatic tool for assessing marital and family spirituality. *Journal of Marital and Family Therapy*, 26(1), 217-228.
- Hodge, D. R. (2001a). Spiritual assessment: A review of major qualitative methods and a new framework for assessing spirituality. *Social Work*, 46(3), 203-2014.
- Hodge, D. R. (2001b). Spiritual genograms: A generational approach to assessing spirituality. *Families in Society*, 82(1), 35-48.
- Hodge, D. R. (2002). Working with Muslim youths: Understanding the values and beliefs of Islamic discourse. *Children & Schools*, 24, 6–20.
- Hodge, D. R., &Williams, T. R. (2002). Assessing African American spirituality with spiritual eco-maps. *Families in Society*, 83, 585–595.
- Hodge, D. R. (2003). The intrinsic spirituality scale: A new six-item instrument for assessing the salience of spirituality as a motivational construct. *Journal of Social Service Research*, 30(1), 41-61.
- Hodge, D. R. (2004a). Why conduct a spiritual assessment? A theoretical foundation for assessment. *Advance in Social Work*, 5(2), 183-197.
- Hodge, D. R. (2004b). Spirituality and people with mental illness: Developing spiritual competency in assessment and intervention. *Families in Society*, 85, 36–44.

Sosyal Çalışma Uygulamalarında Manevi Değerlendirmenin Yeri ve Önemi: David R. Hodge'ın Çalışmaları Çerçevesinde Genel Bir Bakış

Hodge, D.R. (2005a). Developing a spiritual assessment toolbox: A discussion of the strengths and limitations of five different assessment methods. *Health & Social Work, 30(4)*, 314-323.

Hodge, D.R. (2005b). Spiritual lifemaps: A client-centered pictorial instrument for spiritual assessment, planning, and intervention. *Social Work, 50(1)*, 77-87.

Hodge, D.R. (2005c). Spiritual ecograms: A new assessment instrument for identifying clients' strengths in space and across time. *Families in Society: The Journal of Contemporary Human Services 86(2)*, 287-296.

Hodge, D. R. (2006). Spiritually modified cognitive therapy: A review of the literature. *Social Work, 51(2)*, 157-166.

Hodge (2008). Postmodernism and spirituality: Some pedagogical implications for teaching content on spirituality. *Journal of Social Work Education, 44(1)*, 103-124.

Hodge, D. R., & Limb, G. E. (2009). Spiritual histories and native Americans: A mixed method validation study. *Journal of Social Service Research, 35(4)*, 285-296.

Hodge, D.R. (2013a). Implicit spiritual assessment: An alternative approach for assessing client spirituality. *Social Work, 58(3)*, 223-230.

Hodge, D. R. (2013b). Utilizing spiritual lifemaps with LDS clients: enhancing cultural competence in social work practice. *Journal of Religion & Spirituality in Social Work, 37(1)*, 1-16.

Hodge, D. R. & Limb, G. E. (2014). Spiritual assessment and latter-day saints: Establishing the preliminary validity of spiritual eco-maps. *Journal of Social Service Research. 40(3)*, 367-380.

Hodge, D.R. (2015). Administering a two-stage spiritual assessment in healthcare settings: a necessary component of ethical and effective care. *Journal of Nursing Management, 23*, 27-38.

Hodge, D.R. (2015). *Spiritual Assessment in Social Work and Mental Health Practice*. New York: Columbia University Press.

Husain, A. Hodge, D.R. (2016) Islamically modified cognitive behavioral therapy: Enhancing outcomes by increasing the cultural congruence of cognitive behavioral therapy self-statements. *International Social Work , 59(3)*, 393-405.

Karataş, Z. (2015). Manevi temelli sosyal hizmet yaklaşımı. *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi, (1)1*, 03-15.

Limb, G. E. & Hodge, D. R. (2007). Developing spiritual lifemaps as a culture-centered pictorial instrument for spiritual assessments with Native American clients. *Journal Research on Social Work Practice, 17(2)*, 296-304.

Emel YEŞİLKAYALI

Limb, G., & Hodge, D. (2008). Developing spiritual competency with Native Americans: Promoting wellness through balance and harmony. *Families in Society*, 89(4), 615–622.

Limb, G. E. & Hodge, D. R. (2010). Helping child welfare workers improve cultural competence by utilizing spiritual genograms with Native American families and children. *Children and Youth Services Review* 32(2), 239–245.

Limb, G. E. & Hodge, D. R. (2011). Utilizing spiritual ecograms with native American families and children to promote cultural competence in family therapy. *Journal of Marital and Family Therapy*, 37 (1), 81-94.

Limb, G. E. & Hodge, D. R. (2013). Utilizing spiritual lifemaps with LDS Clients: Enhancing cultural competence in social work practice. *Clinical Social Work Journal* 41(4), 395-405.

Limb, G.E. & Hodge, D.R., Ward, K., Ferrela, A. & Alborotoc R. (2018). Developing cultural competence with LDS clients: Utilizing spiritual genograms in social work practice. *Journal Of Religion & Spirituality In Social Work*. 37(2), 166–181.

National Association Social Workers (2005). *NASW Standarts For Social Work Practice In Health Care Settings*. New York: National Association of Social Workers Press.

Ng, S-M. & Chan, C.L.W. (2015). Alternatif Müdahale: Çin Kökenli Bir Beden-Zihin-Ruh Yaklaşımı. Tarık Tuncay (Çev. Ed.). *Sosyal Hizmet Temel Alanlar Ve Eleştirel Tartışmalar* içinde (ss. 319-327). Ankara: Nika Yayınevi.

Nielsen, S. L., Johnson, W. B., & Ridley, C. R. (2000). Religiously sensitive rational emotive behavior therapy: Theory, techniques, and brief excerpts from a case. *Professional Psychology: Research and Practice*, 31, 21–28.

Seyyar, A. Ve Özdemir, S. (2008). AB Sürecinde Türkiye’de dini sosyal hizmetlerin önemi –Türkiye-Almanya örneği-. M. Bulut (Ed.), I. Din Hizmetleri Sempozyumu (ss. 506-523), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları,

Özdemir, S. (2012). Dinî sosyal hizmetlerin temelleri. *S.D.Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25, 125-138.

Paker, K. O. (2011). Postmodern bilgelik: Yeni Çağ söyleminde kişisel gelişim ve ‘ruhsal alıştırmalar’. *Psikoloji Çalışmaları Dergisi*, 31, 61-98.

Seyyar, A. (2008). İslami değerler açısından manevi sosyal hizmetler. Seyyar, A. (Ed.), *Manevi Sosyal Hizmetler* içinde (ss. 13-51). İstanbul: Rağbet Yayınları.

Sheridan, M. J. (2010). The use of prayer in social work: Implications for professional practice and education. *Families In Society: The Journal Of Contemporary Human Services*. 91(2):112-120

Sosyal Çalışma Uygulamalarında Manevi Değerlendirmenin Yeri ve Önemi: David R. Hodge'ın Çalışmaları Çerçevesinde Genel Bir Bakış

Yeşilkayalı, E. (2016). Sosyal çalışmada maneviyata duyarlı müdahale. *The Journal of Academic Social Science Studies*. 53, 227-237.